

ДАРИЈА ГАБРИЋ — БАГАРИЋ

ЈОСИП ВОНЧИНА, АНАЛИЗЕ СТАРИХ ХРВАТСКИХ ПИСАЦА,
издавач Чакавски сабор, Сплит, 1977. год.

У књизи *Анализе старих хрватских писаца* скупљени су чланци које је Јосип Вончина у току десетљећа објављивао у низу часописа (*Умјетност ријечи*, *Stoatica*, *Крчки зборник*, *Кајкавски зборник*, *Задарска ревија*, *Зборник Загребачке славистичке школе*, *Могућности*, *Дани Хварског казалишта*), а само два рада до сада нису објављивана.

Овакав зборник радова једног писца омогућава да се комплетније сагледа његов став према одређеним научним проблемима, као и концепција у тумачењу проблема.

Ако у том смислу посматрамо ову Вончинину књигу, онда нам се као први, најнепосреднији, закључак намеће став да се дјела старих писаца могу посматрати и на начин који у нашој научној литератури није баш уобичајен, али је и умјестан и занимљив.

Своје знанствено занимање везује Вончина за два круга старије књижевности: приморско-дубровачки и кајкавски, те су и чланци и студије у књизи тако распоређени: први дио обрађује проблеме везане за дубровачко-далматинску литературу, а други дио посвећен је проблемима кајкавске литературе и њеног језика.

Уводни чланак *О истраживању језика старије хрватске књижевности* показује којим ће се путем кретати пишчева мисао у цијелој књизи, гдје је, заправо, тежиште пишчева интереса, а оквирно су одређене и границе — просторне и временске — у којима лежи материја подвргнута анализи. Поглед на језичну прошлост не садржава овдје много новог, прије би се рекло да Вончина синтетизира оно што је до сада речено у научној литератури, али је нов приступ за који се залаже: у старијој литератури не треба одвојено посматрати књижевно изучавање од језичког, а у језичком проучавању, поред констатирања језичких чињеница, треба пуну пажњу посвећивати стилистичком валоризирању језичких појава.

У том основном смјеру кретаће се све анализе у овој књизи, тако да ће аутор показати да је у праву кад тврди да је то и могућ и потребан начин посматрања језика старијих писаца.

Да бисмо у језику једног писца утврдили што је стилски маркирано, а што неутрално, морамо знати што је, условно речено, норма. Међутим, како за старија раздобља не можемо установити постојање константне норме, писац се налази пред тешкоћама како да поједине појаве стилски одреди.

Овим проблемом позабавио се Вончина у другом чланку *Језичноповијесна питања у 16. стољећу*, гдје је разријешао и неке чисто лингвистичке проблеме. Ново и занимљиво је његово тумачење да су петраркисти поникли из »несачуваног нашег средњовјековног стиховства«.

Посматрајући језичку ситуацију у 16. ст., кад се јасно диференцирају југоисточно подручје и сјеверозападно, са тежњом да у литеарном изразу превлада штокавски дијалекат на првом подручју, односно хибридни језик на кајавском, Вончина тражи објашњење за одрживост таквог стања и узроке таквих појава уопће, па износи смјело и занимљиво увјерење да је подлога таквом рјешењу глаголизам, који је био »увијек спреман да утре пут сваком нарјечју, али ни једном не допуштајући да потпуно овлада«.

Аутор је тим ставом не само обогатио властита размишљања и посматрања језичке ситуације у 16. ст. већ и назначио потребу да се тај проблем детаљно проучи.

Пошто је у уводним чланцима назначио основне проблеме, сви чланци који слиједе садржаваће стилистичко-лингвистичке анализе. Наиме, анализа језичких чињеница неће бити сама себи циљ, већ иза сваке језичке појаве аутор види одређени пишчев стилски захват. Уколико се полази од познатих чињеница у језику неког писца, у случају да је његов језик већ раније описан, Вончина ће у свом тексту открити на који се начин одређена језичка чињеница јавља у функцији стилема, колико је она значила за стилску самосвојност тога писца.

Тако нам се некад може чинити да се о неком писцу нема што рећи, да је његов језик проучен и добро познат, али нам Вончина покаже како се и другачије може гледати на исту материју, на језик одређеног књижевног дјела, на примјер, у студији о језику П. Зоранића.

Добро познату Луцићеву пјесму *Јур ни једна на свит вила* Вончина анализира као умјетнину ријечи. Стога најприје тумачи оно што би данашњем читаоцу могло бити нејасно, уклања замке које му поставља вијековима удаљени чакавац Луцић, а онда облицима, лексици, фонетским карактеристикама одређује стилску вриједност. Он вјешто уочава Луцићев дар да створи акустички утисак, увиђа извјестан суоднос међу гласовним појавама, што одлично назива »фонетском игром«, утврђује поријекло лексике, њену функцију у одређеним одломцима пјесме, употребу глаголских облика посматра као средство којим је пјесник успио да неутрализира временско значење и тиме вилу учини ванвременском и у односу на читаоца и у односу на личност ствараоца, док одсуство првог лица презента »уклања« пјесника из пјесме, што иначе није својствено петраркистима.

Да му ни књижевна анализа, у класичном смислу, није непознаница, показује Вончина посматрањем структуре строфе ове пјесме.

На исти начин и на истим принципима заснована је и анализа »Робиње« Х. Луцића у чланку *О изворима и језичним слојевима Луцићеве »Робиње«*.

Занимљив је начин на који утврђује везу између језика »Робиње« и усменог народног стваралаштва, везу између Луцића писца »Робиње« и писца љубавних петраркистичких пјесама, он утврђује

штокавске и чакавске елементе у његову језику, али тако што им одмах одређује и функцију конкретног пјесничког средства, да би савим аргументирано утврдио и везу Луцићеву са глагољашком традицијом.

Анализа Луцићевих стихова из »Робиње« показује кад је и у којој мјери Луцић посезао за старославенском лексиком. Врста преузетих лексема показује да њихов извор за Луцића нису били иновирани документи, већ архаични црквенославенски текстови, те да употреба ове лексике не овиси само о метричким потребама већ и о рафинираним захтјевима, какви су звонкост стиха и бираност ријечи.

У расправљању о датуму настанка »Робиње« и њеним везама са народним пјесмама са истим мотивима, те конкретним историјским збивањима и лицима Вончина показује како објашњење треба тражити у самом дјелу, како дјело само много што тумачи. Анализирајући одступања од одређених историјских догађаја, показује колико је томе узрок концепција драме и ревидира раније изношене ставове о овом проблему.

Оба чланка о Луцићевом језику писана су понесено и занимљиво.

По приступу проблему сродан је овим чланцима и чланак о функцији језика у Гундулићевој »Дубравки«, гдје имамо поред новог погледа на посебност и многохваљене и неоспорне квалитете Гундулићева језика и анализу Гундулићева става према традицији, те посебно однос према Пелегриновићу и »Јеђупки«. Анализа Гундулићева језика открила је да овај писац употребљава језичностилске поступке првих петраркиста, да је лексика ових писаца код њега присутна, али трансформирана на извјестан начин. И у фонетици и морфологији има код Гундулића архаичних особина, таквих које су припадале првим пјесницима, али које се код њега јављају дублетно, уз нове форме. Језични архаизми постају Гундулићу стилско средство, доносе оној познатој звонкости његових стихова. У Гундулићеву се изразу преплићу језичка синхронија и дијахронија, закључује Вончина.

Анализа Ветрановићева језика у основи је исто спроведена, с тим што се овдје установљава веза са чакавском версификаторском традицијом, утврђује се стилска вриједност икавизма у том свјетлу, а посебна пажња се обраћа избору лексике, гдје се Ветрановић удаљава од тенденција присутних код Менчетића, који прокламира »рич избрану«, а приближава се Марулићеву ставу да треба у књижевност увести »неспутану рич«. Овај избор лексике увјетовала је тематска посебност Ветрановићева, заокрет од »писни љувених« ка озбиљним темама. Занимљив је Ветрановићев избор лексике из говора дубровачке околице, те поступак карактеризације ликова језиком, гдје је Вончина назначио однос Ветрановић — Марин Држић.

У кругу чланака који се баве проблемом дубровачко-далматинске литературе посебну скупину представљају чланци Проблеми »Рањина зборника« и Два портрета из ренесансног сплитског књижевног круга. У чланцима које смо претходно приказали лингвостилистичка анализа је била првенствени циљ, док у чланцима овог типа Вончина комплексност текста (значи и језичке и стилске особености) искориштава да би рекао нешто ново о писцу, дјелу, о нечем што је прије књижевна него језичка појава.

Овдје у ауторову поступку доминира проналажење ситног детаља, фрагмента који омогућава стварање комплетније и потпуније слике, тај фрагмент је полазиште у трагању.

У чланку о Рањинином зборнику Вончина се бави и питањем године настанка овог кодекса, успоређује са њим ирски рукопис пјесама Џора Држића, супротставља се устаљеној мисли да су Џоре и Шишко први пјесници хрватског језичног израза и износи смјелу тврдњу да су они можда увели петраркизам, али не и поставили темеље пјесничком стварању у Дубровнику. Пошто оскудне потврде не омогућују да се установе њихови претходници, не може се повући линија која би спајала прву и другу половину 15. ст., али зато један запис из дубровачке царинске књиге, којем не знамо аутора, налазимо парафразиран или дословце пренесен код Џора Држића. Из тога ситног налаза аргументирано Вончина закључује да је било поезије и прије Менчетића и Држића, да је било пјесама из прве половине 15. ст., које су и они морали и могли познавати.

У овој студији претеже текстолошка анализа, те закључивање на основу низа књижевних, хисторијских и сличних података. На тај начин је проучавано и ауторство II дијела Рањининог зборника, гдје понекад темпо којим се излажу аргументи није лако слиједити.

Спорадична језичка анализа Рањинина зборника протежира новија схватања о дубровачком икавском говору као подлози пјесничког израза и Зборнику, те понегдје и без правих аргумената одбацује неке Решетарове ставове и закључке, што би захтијевало полемику и сагледавање проблема у другачијем, првенствено ширем, контексту. Понекад саме чињенице говоре против неких закључака, као што је, на примјер, превиђање факта да су »пјесме на народну« ијекавске, као и пјесме тзв. »средње скупине«, а настале су прије Џориних и Шишких стихова, те се не може прихватити лако Вончинин аргумент да је икавизам у дубровачком говору примарнији, а ијекавизам нови, не може се бар прихватити без неких додатних објашњења и ограда.

Као што у овом чланку на основу неких мјеста у пјесмама реконструира неке одломке из Џорина живота, у чланку Два портрета из ренесансног сплитског књижевног круга, анализом Луцићевих посланица Јерониму Мартинчићу саставља биографију овог пријатеља Луцићева, одређује успјешно граничне године тог писца. Анализом једне Мартинчићеве сачуване пјесме долази до закључка да је Мартинчић леуташ и да је био не само ментор Луцићев већ и његов пјеснички узор. Раније изнесени став да је Дубровник био пјеснички идеал Луцићев коригира тврдњом да је Сплит био Луцићу књижевни, а Дубровник политички идеал.

Подаци које пружа текст пјесама Луцићевих посвећених Милици Кориолановић-Випико откривају карактер везе пјесника и трогирске племићије, посредно сазнајемо и ко је била Луцићева »госпоја«, а све то из чланка који је истовремено и занимљиви есеј и знанствено аргументирана анализа.

Ова два чланка илустрација су Вончининих могућности да на основу текстуалне анализе дође до нових података најразличитијег карактера.

Други дио књиге бави се проблемима кајкавске литературе, краћи је нешто од првог, што не значи да заостаје по резултатима. Уводним чланком у ову проблематику можемо сматрати текст *Хабделићев став према језику*, гдје се упознајемо са карактером кајкавског као литерарног и са путевима који воде формирању хибридног литерарног језика. Прецизнију и ширу анализу кајкавске ситуације налазимо у чланку *Језик озаљског круга*, гдје је освијетљен и историјски аспект проблема, веза са протестантском и глагољашком традицијом, те дефинисан језик озаљског круга као говорени интердијалект из 17. ст. Занимљив је начин на који је то доказано. Поред анализе Белостенчева »Газо-филациума« Вончина се прихватио анализе текстова које су припадници озаљског круга писали у најинтимнијим часовима, кад је била искључена могућност литерарног дотјеривања, а сасвим извјесно да текст одражава говорени језик. Таква су писма Петра Зринског супрузи прије смакнућа, пјесме Ф. К. Франкопана прије погубљења, те писмо поморца Мате Бухарина, који је био поријеклом Которанин, али годинама службовао код Франкопана. Бухариново писмо показује да језик озаљског круга није био средство за споразумијевање само у уском кругу. Вончина сагледава релацију Белостенец-илирци и илирци-озаљски круг.

Како је језик озаљског круга функционирао у књижевној продукцији, показано је анализом језика у књижевним дјелима Ф. К. Франкопана. Овом писцу су посвећена два текста: *Кронологија Франкопанових дјела* и *Језик у књижевним дјелима Ф. К. Франкопана*.

Док у првом чланку анализира стил Франкопанов и о много којој карактеристици његова литерарног стварања закључује градећи из фрагмената слику његова живота, реконструирајући биографију на темељу детаља, на основу језика и његове стилске функције класифицира комплетан Франкопанов опус, други чланак је језичко-стилска анализа оног типа коју Вончина прокламира у уводном чланку испред цијеле књиге. То значи, језичкој чињеници одређује се стилистичка вриједност уз истовремено вредновање пишчева проседеа.

Уз темељне напомене о језику озаљског круга иду напомене о његовој непјесничкој намјени, о тродијалекатској књижевнојезичкој концепцији одраженој на свим језичким плановима, те о ванлингвистичким моментима који увјетују одређене језичко-стилске особености Франкопанове.

Стилска анализа пјесама обухвата већином анализу лексике, односно њеног избора, те утврђује какав стилски ефекат имају за Франкопана елементи изворних нарјечја изван озаљског круга, што је илустровано изванредно одабраним стиховима.

Анализа Франкопанових Дијачких пјесама и Зтанки показује његов однос према усменом стваралаштву, а сабирањем фрагмената о личном животу Франкопанову утврђује начин на који се пјесник упознао са народном усменом поезијом.

Централним дијелом чланка сматрам рашчламбу о начину на који је језик усмене поезије код Франкопана трансформиран у језик озаљског круга.

Занимљив је закључак да је штокавску усмену поезију Франкопан учио од жумберачких штокаваца, који су просторно најближи Озљу. Кад је тако одређено поријекло дијачких пјесама, кад је сасвим

сигурно да је оно штокавско, жумберачко, приступа се успоредби која открива како је све што је сувише специфично жумберачко редигирано према језичком просјеку озаљскога круга.

Можда више од резултата анализе импресионира пут којим је анализа вођена, тај смисао да се пронађе фина нит што много шта објашњава, али тек оне које је зна пронаћи.

Закључно поглавље сумира ставове и о карактеру језика озаљскога круга, али и сазнања о путевима којим га је Франкопан савладавао при књижевном стварању, доказавши да се мјешовити језик озаљског круга може употребити и у поезији, по ондашњем схваћању највишем књижевном роду.

Последњи чланак *Језично грабанцијаштво Тита Брезовачког* писан је најполетније, најзанимљивије и најбоље потврђује Вончинине поставке о начину на који треба читати и тумачити старе писце. Све у том чланку тумачи једно друго, књижевно тумачи пишчеве језичке поступке, пишчева рационалистичка опредјељења објашњавају одређене драмске захвате, док се употреба језика као изражајног умјетничког и комедиографског средства темељито објашњава. Вончина успијева да установи три стилска нивоа код Брезовачког, која одговарају трима групама ликова. Карактеризација ликова постигана је првенствено увођењем трију типова кајкавштине, а затим уношењем некајкавских језичких елемената. Распон изражавања лица је веома велик, увијек овисан о комичној ситуацији. Анализи су подвргнути сви језички слојеви, али првенствено лексички и синтаксички и увијек само као стилеме, као стилистички валер, а не искључиво као језички податак. Овај чланак показује докле је стигао Вончина у анализама оваквог типа, а тај ниво је заиста завидне висине. Тај спој лингвистичке и стилистичке анализе са вјешто одабраним илустрацијама чита се са занимањем и без предаху. То је примијењени уводни чланак и путоказ сваком у анализама овакве врсте.

Уз све побројане квалитете које имају Вончинине студије и чланци из ове књиге, уз сву новост у приступу што је овдје сагледавамо, треба истаћи да аутор понегдје и назначавача нове могућности истраживања, натукне ту и тамо понеку занимљиву идеју, а то је, мислим, најнеоспорнији квалитет. Увијек постоје научне перспективе, никад ништа у научној анализи није завршено, нити је игдје и ичему стављена међа.

Овдје првенствено мислим на мисао о вези петраркиста и глагољаштва, на идеју о вези Гундулић-Кашић, разноврсне начине анализе старијих текстова на које је у књизи указивано, на проучавање могућих утјецаја сплитског пјесничког круга на Луцића, на мјесто Дубровника и његовог стваралаштва, с једне, и народног, с друге стране, на хварског поету. Безброј идеја нуди Вончинин приступ и његове напомене о могућностима истраживања.

Несумњив квалитет представља и рјечник на крају књиге, који помаже разумијевању текстова из анализираних дјела.

Ако при првом контакту с насловом књиге *Анализе старих хрватских писаца* помислимо да недостаје атрибуција: какве анализе, након читања видимо да атрибут није ни потребан, јер то су свестране анализе, литерарне и историјско-литерарне, стилске и језичке, и све то заједно, а које нам показују на колико се много начина и још много пута могу и морају прочитати дјела старије књижевности.